Original Research Paper | Economics | Volume : 06 | Issue : 01 | Jan 2021 | e-ISSN : 2456-5040

પર્યટનથી પરિવર્તન : ગુજરાતના આર્થિક વિકાસમાં પ્રવાસનનો ફાળો

ડૉ. પ્રવિણકુમાર એમ. હાંડા

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ, સરકારી વિનયન કોલેજ શહેરા, શહેરા, પંચમહાલ

ABSTRACT

છેલ્લા એક દાયકાની સરખામણીએ વિતેલા એક વર્ષમાં ગુજરાતના પ્રવાસન ક્ષેત્રે અભૂતપૂર્વ પ્રગતિ સાધી છે. રાજ્ય સરકાર દ્વારા કુદરતી સંસાધનોના સંવર્ધન અને જાહેર સ્થળોના આધુનિકીકરણ પાછળ કરવામાં આવેલા વ્યૂહાત્મક મૂડીરોકાણને પરિણામે વિદેશી હૂંડિયામણમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. 'સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી' જેવી વૈશ્વિક ઓળખ આજે દૈનિક ૫ થી ૧૦ લાખ રૂપિયાની આવક રળી આપે છે, જે પ્રવાસનની ક્ષમતાનો જીવંત પુરાવો છે. આ વિકાસ માત્ર શહેરો પૂરતો મર્યાદિત ન રહેતા છેવાડાના વિસ્તારો સુધી પહોંચ્યો છે, જેનાથી સ્થાનિક સ્તરે રોજગારીની વિપુલ તકો સર્જાઈ છે. દેશ-વિદેશમાં થતા સઘન પ્રચાર-પ્રસારને કારણે પ્રવાસીઓનો પ્રવાહ વધ્યો છે, ત્યારે હજુ પણ બાકી રહેલા કુદરતી સંસાધનોનો સુયોજિત વિકાસ કરવામાં આવે તો ગુજરાત પ્રવાસન ક્ષેત્રે નવી ઊંચાઈઓ સર કરી શકે તેમ છે. ટૂંકમાં, આજે પ્રવાસન ક્ષેત્ર ખરા અર્થમાં ગુજરાતના વિકાસનું 'હૃદય' બની ગયું છે.

પ્રસ્તાવના

વર્ષ ૧૯૬૦માં ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના બાદ પ્રવાસન ક્ષેત્રે થયેલા સર્વાંગી વિકાસે રાજ્યના અર્થતંત્રના પાયાને મજબૂત બનાવ્યો છે. હડપ્પન સંસ્કૃતિના અવશેષોથી લઈ મોગલ સામ્રાજ્ય સુધીનો ભવ્ય ઐતિહાસિક વારસો અને વૈવિધ્યસભર ભૌગોલિક પ્રકૃતિ ગુજરાતને પ્રવાસન નકશા પર અજોડ બનાવે છે. આ ક્ષેત્રના વિકાસને પરિણામે માત્ર સરકારની આવકમાં જ વધારો નથી થયો, પરંતુ હોટેલ ઉદ્યોગ, પરિવહન અને અલ્પવિકસિત વિસ્તારોના આધુનિકીકરણ સાથે સ્થાનિક સ્તરે રોજગારીના અભૂતપૂર્વ અવસરો સર્જાયા છે. આંકડાકીય દૃષ્ટિએ જોઈએ તો, પ્રવાસન ક્ષેત્રના પ્રદાનને લીધે ગુજરાતના જી.ડી.પી. (GSDP) માં ૧૩.૫% અને ભારતના કુલ GDP માં ૧૦.૨% જેટલો નોંધપાત્ર ફાળો જોવા મળે છે. રોજગારીની તકો વધારવા માટે હવે 'ગુજરાત ટુરિઝમ' અંતર્ગત વ્યવસાયિક અભ્યાસક્રમો દ્વારા યુવાનોને સજ્જ કરવામાં આવી રહ્યા છે, જે આ ક્ષેત્રને નવી દિશા પ્રદાન કરે છે

1. B.VOC
2. B.A IN TOURISM STUDIES
3. BBA IN HOTEL AND TOURISM MANGRMENT
4. SKILL DIPLOMA IN TRAVEL AND TOURISM
5. HOSPITALITY IN TOURISM

ગુજરાતમાં કાર્યરત આ પ્રવાસન કોર્સનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય લોકોને આ ક્ષેત્રનું વ્યવસાયિક શિક્ષણ આપી રોજગારીની નવી તકો પૂરી પાડવાનો છે. રાજ્યમાં પ્રવાસન ક્ષેત્રે થયેલ આધુનિકીકરણ અને માનવ સંસાધનના સચોટ આયોજનને કારણે આજે વિદેશી પ્રવાસીઓની સંખ્યામાં અભૂતપૂર્વ વધારો થયો છે, જેણે ગુજરાત અને ભારતની અર્થવ્યવસ્થાને નવી મજબૂતી આપી છે.

અમિતાભ બચ્ચન દ્વારા પ્રસ્તુત 'ખુશ્બુ ગુજરાત કી' જેવી પ્રભાવી માર્કેટિંગ ઝુંબેશ અને રાજ્યના સમૃદ્ધ સાંસ્કૃતિક તથા કુદરતી વારસાને પરિણામે આજે ગુજરાતનો પ્રવાસન વિકાસ દર ૧૪ ટકાએ પહોંચ્યો છે, જે રાષ્ટ્રીય સરેરાશ કરતા બમણો છે. આ નોંધપાત્ર પ્રગતિને કારણે જ આજે પ્રવાસન ઉદ્યોગ ખરા અર્થમાં ગુજરાતનું 'હાર્દ' બની રહ્યો છે.

હેતુઓ :

૧. ગુજરાતના આર્થિક વિકાસમાં પ્રવાસન ક્ષેત્રનો ફાળો.
૨. પ્રવાસન ક્ષેત્ર દ્વારા રોજગારીની નવી તકોનું સર્જન તથા અન્ય ક્ષેત્રો સાથે સરખામણી કરવા.
૩. પ્રવાસન ક્ષેત્રના વિકાસ માટે જરૂરી આર્થિક પર્યાવરણ ઊભું કરવાની જરૂરિયાત તપાસવા.

સંશોધન પદ્ધતિ :

આ સંશોધન પત્ર ગૌણ ડેટા પર આધારિત છે. આ માહિતી વિવિધ પુસ્તકો, સંશોધન લેખો, અહેવાલો અને વિશ્વસનીય વેબસાઇટ્સ પરથી એકત્રિત કરવામાં આવી છે.

તારણો :

ગુજરાતમાં પ્રવાસન ક્ષેત્રનો વિકાસ થયો છે તે બાબતને વિસ્તારથી સમજવા માટે આંકડાકીય માહિતી દ્વારા સમજી શકાય છે જે નીચે મુજબ છે.

પ્રવાસન ક્ષેત્રનો ગુજરાતમાં વિકાસ	
વર્ષ	કુલ આવક(%)માં
૨૦૦૬-૦૭	12.3 %
૨૦૦૭-૦૮	14.1 %
૨૦૦૮-૦૯	15.8 %
૨૦૦૯-૧૦	17 %
૨૦૧૦-૧૧	19.8 %
૨૦૧૧-૧૨	22.4 %
૨૦૧૨-૧૩	25.4 %
૨૦૧૩-૧૪	28.8 %
૨૦૧૪-૧૫	32.7 %
૨૦૧૫-૧૬	38.3 %

(**Source**- ''Vibrant Gujarat''- 2017)

ઉપર દર્શાવેલ આંકડાકીય માહિતી મુજબ ૨૦૦૬-૦૭ થી ૨૦૧૬-૧૭ નું પ્રવાસન ક્ષેત્રના વિકાસનું ચિત્ર રજુ કરેલ છે. તે મુજબ જોઈ શકાય છે કે ૩૮.૩ એટલે કે ૪૦% ટકાથી પણ વધારે આવક પ્રવાસન ક્ષેત્ર દ્વારા થયેલ છે આમાં મુખ્ય અમદાવાદ, અંબાજી, દ્વારકા, સુરત અને વડોદરામાં વધારે પ્રવાસીઓ આવ્યા છેતે બાબત અહીં રજૂ . કરેલ છે

ગુજરાતમાં પ્રવાસીઓને આકર્ષતા ક્ષેત્રો :_

Copyright© 2021, IEASRJ. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

ઉપર જણાવ્યા મુજબના સ્થળોએ વધારે પ્રવાસીઓ આવતા જોવા મળે છે જેમાં.

- સૌથી વધુ ૪૦% પ્રવાસીઓ અંબાજી, સોમનાથ, દ્વારકા અને પાલીતાણા જેવા આધ્યાત્મિક સ્થળોની મુલાકાત લે છે.
- ત્યારબાદ ૨૦% જેટલી આવક અને પ્રવાસીઓ ગીર નેશનલ પાર્ક, નળ સરોવર, વેળાવદર અને કચ્છના નાના રણ જેવા વન્યજીવન તથા અભયારણ્યો તરફ આકર્ષાય છે.
- ગુજરાતની શિલ્પકલા નિહાળવા માટે ૧૫% લોકો રાણકીવાવ, અડાલજની વાવ, મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર અને ઈડર જેવા સ્થળોએ કોતરણીકામ જોવા આવે છે.
- આશરે ૧૦% પ્રવાસીઓ પુરાતન અને ઐતિહાસિક જગ્યાઓ જેમ કે ચાંપાનેર-પાવાગઢનો કિલ્લો અને હડપ્પીય સંસ્કૃતિના અવશેષો ધરાવતું ધોળાવીરા જોવા માટે આવે છે.
- આ ઉપરાંત, ગુજરાતના મનોહર દરિયાકિનારા જેવા કે માંડવી અને ચોરવાડ તેમજ સાબરમતી રિવરફ્રન્ટ જેવા આધુનિક સ્થળો પણ પ્રવાસીઓમાં લોકપ્રિય છે.
- અનેક પ્રવાસીઓ અને અભ્યાસુઓ રાજ્યની ધરોહર અને મહાન વિભૂતિઓના નિવાસસ્થાન જેવા કે ગાંધી આશ્રમ અને સરદાર પટેલ મ્યુઝિયમની મુલાકાત લેતા હોય છે.

ગુજરાતમાં પ્રવાસીઓની સંખ્યા (લાખમાં):

વર્ષ	ગુજરાતી	અન્ય રાજ્ય	વિદેશીઓ	કુલ
૨૦૧૦-૧૧	૧૫૦.૬૨	૪૩.૫૫	૩.૯૫	૧૯૮.૧૨
૨૦૧૧-૧૨	૧૭૧.૭૬	૪૭.૨૮	૪.૬૦	૨૨૩.૬૪
૨૦૧૨-૧૩	૧૯૫.૩૬	૫૩.૫૬	૫.૧૭	૨૫૪.૦૯
૨૦૧૩-૧૪	૨૨૧.૬૧	૬૦.૬૧	૫.૬૬	૨૮૭.૮૮
૨૦૧૪-૧૫	૨૪૫.૯૪	૭૪.૬૩	૬.૩૩	૩૨૬.૯૧

Source- Statistics abstract Of Gujarat state-2015

ગુજરાતના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસના 'એન્જિન' તરીકે પ્રવાસન ક્ષેત્રને પ્રસ્થાપિત કરવા રાજ્ય સરકારે નૂતન પ્રોજેક્ટ્સ દ્વારા નવી કેડી કંડારી છે. સમગ્ર દેશમાં સૌપ્રથમવાર પ્રવાસન સ્થળોને વિવિધ 'ટૂરિઝમ હબ' માં તબદીલ કરવાની દૂરંદેશીને પરિણામે, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ગુજરાતને વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩નો પ્રતિષ્ઠિત 'નેશનલ ટૂરિઝમ એવોર્ડ' એનાયત કરવામાં આવ્યો છે. પ્રવાસન ક્ષેત્રના સર્વાંગી વિકાસ માટે માત્ર સરકારી પ્રયાસો જ નહીં, પરંતુ ખાનગી ક્ષેત્ર અને સ્થાનિક સમુદાયોની ભાગીદારી (PPP Model) અનિવાર્ય બની છે. આ એક એવું વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર છે જે ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, પરિવહન, પર્યાવરણ અને પાણી પુરવઠા જેવા પાયાના માળખાકીય ક્ષેત્રો સાથે સીધું સંકળાયેલું છે. વિશ્વવ્યાપી પ્રવાહોને અનુરૂપ, ગુજરાતનો પ્રવાસન વિકાસ આલેખ રાજ્યના કુલ ઘરેલું ઉત્પાદન (GSDP) અને રોજગારી સર્જનમાં વિરાટ ક્ષમતા ધરાવતા સેક્ટર તરીકે વધુ સુદ્રઢ બની રહ્યો છે.

સુચનો:

૧. સુષુપ્ત ક્ષમતાઓનો વિકાસ: રાજ્યના જે પ્રવાસન સ્થળો હજુ સુધી વણખેડાયેલા છે અથવા જેનો વિકાસ મંદ છે, તેવા ક્ષેત્રોને ઓળખી ત્યાં આધુનિક સુવિધાઓ વિકસાવવા પર ભાર મૂકવો જોઈએ.

૨. સાંસ્કૃતિક ઉત્પાદનો અને આંતરમાળખું: પ્રવાસન ઉત્પાદનો (Tourism Products) તરીકે પાટણના પટોળા અને કચ્છના હસ્તકલા-વણાટકામ જેવી લોકકલાઓને વૈશ્વિક સ્તરે પ્રોત્સાહન આપવું. આ સાથે જ પ્રવાસન સ્થળો સુધી પહોંચવાના માર્ગો અને પાયાની સુવિધાઓને વધુ સુદ્રઢ બનાવવી.

૩. સ્થાનિક રોજગાર અને કૌશલ્ય વર્ધન: પ્રવાસન ક્ષેત્રે સ્થાનિક યુવાનોને જ સીધો લાભ મળે તે હેતુથી પ્રવાસનલક્ષી વિશિષ્ટ કૌશલ્ય વિકાસ (Skill Development) કાર્યક્રમો શરૂ કરવા, જેથી સ્વરોજગારીની નવી તકો ઉભી કરી શકાય.

૪. પર્યાવરણલક્ષી પ્રવાસન (Eco-Tourism): કુદરતી સંપદાનું જતન અને સંવર્ધન કરીને 'જવાબદાર પ્રવાસન' (Responsible Tourism) ની વિભાવનાને પ્રોત્સાહન આપવું, જેથી પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડ્યા વગર પ્રગતિ સાધી શકાય.

૫. વૈશ્વિક બ્રાન્ડિંગ: વિશ્વના પ્રવાસન નકશા પર ગુજરાતને એક અજોડ અને અનિવાર્ય પ્રવાસન ધામ તરીકે સ્થાપિત કરવા માટે આક્રમક માર્કેટિંગ અને બ્રાન્ડિંગ વ્યૂહરચના અપનાવવી.

ગુજરાતમાં પ્રવાસન ક્ષેત્રમાં સૌથી વધુ આવક ક્ષેત્રો:

ગુજરાતના પ્રવાસન ક્ષેત્રની આવકમાં બે મુખ્ય સીમાચિહ્નરૂપ સ્થળોનો સિંહફાળો રહ્યો છે. પ્રથમ, નર્મદાના તટે નિર્મિત વિશ્વની સૌથી ઊંચી પ્રતિમા 'સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી', જે આજે એક વૈશ્વિક પ્રવાસન ધામ બની ચૂક્યું છે. આ ભવ્ય સ્મારકને નિહાળવા માટે દેશ-વિદેશના પ્રવાસીઓ ઉમટી પડે છે, જેનાથી દૈનિક આશરે ૫ થી ૬ લાખ રૂપિયાની માતબર આવક થાય છે. બીજું મહત્વનું સ્થળ કચ્છનું 'ધોળાવીરા' અને તેની સમીપે યોજાતો 'રણોત્સવ' છે. શિયાળાની ઋતુમાં સફેદ રણના અદભૂત સૌંદર્ય અને કચ્છની સમૃદ્ધ લોક-સંસ્કૃતિનો લ્હાવો લેવા હજારો પ્રવાસીઓ આવે છે, જેના દ્વારા અંદાજે ૧૦ થી ૧૧ લાખ રૂપિયા જેટલી આવક પ્રાપ્ત થાય છે. આ બંને ક્ષેત્રોના વિકાસે માત્ર રાજ્યની તિજોરીમાં વધારો નથી કર્યો, પરંતુ હજારો સ્થાનિક લોકોને રોજગારી પૂરી પાડી ગુજરાતના આર્થિક વિકાસમાં અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે.

સમાપન:

પ્રવાસન ક્ષેત્ર એ માત્ર મનોરંજનનું સાધન નથી, પરંતુ ગુજરાતના આર્થિક અને સામાજિક પરિવર્તનનું પ્રબળ માધ્યમ છે. 'સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી' થી લઈને 'કચ્છના રણોત્સવ' સુધીની સફળ સફરે સાબિત કર્યું છે કે જ્યારે કુદરતી સંસાધનો અને ઐતિહાસિક વારસાને આધુનિક આંતરમાળખાકીય સુવિધાઓ સાથે જોડવામાં આવે ત્યારે તે સમૃદ્ધિના નવા દ્વાર ખોલે છે. આજે ગુજરાતનું પ્રવાસન ક્ષેત્ર રાજ્યના જી.ડી.પી. માં નોંધપાત્ર ફાળો આપવાની સાથે હજારો પરિવારોને રોજગારી પૂરી પાડી રહ્યું છે. 'ખુશ્બુ ગુજરાત કી' ના નાદથી શરૂ થયેલી આ યાત્રા હવે ગ્લોબલ ટૂરિઝમ હબ બનવા તરફ અગ્રેસર છે. જો આગામી સમયમાં પર્યાવરણનું જતન કરીને, સ્થાનિક કૌશલ્યને પ્રોત્સાહન આપીને અને વણખેડાયેલા સ્થળોને પ્રવાસન નકશા પર લાવવામાં આવશે, તો ચોક્કસપણે પ્રવાસન ક્ષેત્ર ગુજરાતના 'વિકસિત ભારત' ના સ્વપ્નને સાકાર કરવામાં પાયાની ઈંટ સાબિત થશે.

REFERENCES

1. Gujarat tourism policy (2015-2020)
2. Vibrant Gujarat (2017) website.
૩. ગુજરાત સામાજિક-આર્થિક સમીક્ષા ૨૦૧૭-૧૮
૧. ગુજરાતની અસ્મિતા' – રજની વ્યાસ.